Br 1918 * VIII * 20

III C. c. 8.

MEDEDEELINGEN BETREFFENDE HET ONDERZOEK VAN ATJEH EN ONDERHOORIGHEDEN.

N°. 6.

TIJDSCHRIFT VAN HET KONINKLIJK NEDERLANDSCH AARDRIJKSKUNDIG GENOOTSCHAP
deel XXXV, (1918), afl. 3.

OVERGEDRUKT VOOR DE DIRECTEUREN DER MAATSCHAPPIJ TER BEVORDERING VAN HET NATUURKUNDIG ONDERZOEK DER NEDERLANDSCHE KOLONIËN.

BOEKHANDEL EN DRUKKERIJ
VOORHEEN
E. J. BRILL
1918.

GEOGRAPHISCH INSTITUUT UTRECHT.

MEDEDEELINGEN BETREFFENDE HET ONDERZOEK VAN ATJEH EN ONDERHOORIGHEDEN.

N°. 6.

TIJDSCHRIFT VAN HET KONINKLIJK NEDERLANDSCH
AARDRIJKSKUNDIG GENOOTSCHAP
deel XXXV (1918), afl. 3.

Overgedrukt voor de directeuren der Maatschappij ter bevordering van het Natuurkundig Onderzoek der Nederlandsche Koloniën.

BOEKHANDEL EN DRUKKERIJ
VOORHEEN
E. J. BRILL
1918.

DE RIJSTCULTUUR IN HET GEWEST ATJEH EN ONDERHOORIGHEDEN

DOOR

J. KREEMER,
Archivaris van het Atjèh-Instituut.

In het geheele gewest is de landbouw het hoofdmiddel van bestaan. Het bekende Atjèhsche gezegde, dat de landbouw de meester aller broodwinningen is, geldt zoowel voor Atjèhers, als voor Gajō's en Alassers. Een ander Atjèhsch gezegde luidt: *Kaja meuĭh hana meusampé, kaja padé meusampōreuna* d. i. geld alleen is niet voldoende, maar is er overvloed van rijst, dan ontbreekt er niets meer.

Het landbouwbedrijf heet meugòë (G: *bĕroemō*, Alas: *mĕdjoemō*), het voor het eerst aanleggen van een rijstveld *peugèt oemòng* (G: *mĕroekah*).

Men onderscheidt de rijstvelden in:

Soorten van rijstvelden.

a. rijstladang's (?)

b. kunstmatig bevloeide velden (*oemòng ië peuneuᵉéᵉ*, G: *oemō moewōih*, Alas: *djoemō mĕlawé*)

c. van regen afhankelijke velden (*oemòng prèh ië oedjeuĕn*)

d. moerassawah's (*oemòng paja*, G: *oemō paja* of *oemō rōlōm*, Alas: *djoemō rawang*).

Diepe moerassen (*boeëng*) zijn voor rijstbouw ongeschikt.

Het voorkomen dezer verschillende soorten van rijstbouw in Atjèh wordt aangegeven in het overzicht van het gewestelijk bouwoppervlak (zie hierna blz. 20 e. v.). De ladang-rijstbouw blijft hier onbesproken.

Een rijstveld, dat vroeger bebouwd werd, maar sinds lang niet meer bewerkt wordt heet *pòh ròh* (G: *oemō ròh*, Alas: *djoemō oesang*). Zulke braakliggende sawah's vindt men bijv. veel in de benedenstreken van Groot-Atjèh.

Een complex van rijstvelden heet in Atjèh *blang;* in Gajō verstaat

men onder dit woord een open terrein, dus wat men in Atjèh *padang* noemt!

Zulke *blang's* worden in Atjèh met verschillende namen aangeduid, ontleend aan de een of andere nabijgelegen *gampōng*. In Alas noemt men zoo'n complex *sĕladang*, terwijl in Gajō zoowel een enkel veld als een complex van velden *oemö* wordt geheeten.

Onder *oemòng meusandéng* verstaat men akkers, die hooger zijn gelegen dan de naburige. Waar geen kunstmatige irrigatie bestaat, vloeit hier het regenwater door den bodem direct naar het lager gelegen terrein. Zulke velden (*oemòng tirèh*, G: *oemö tiris*, Alas: *djoemö tjĕnggaling* of *dj. lĕngèh*) hebben daarom weinig waarde.

Daartegenover hebben velden, die in een dal gelegen zijn, (*oemòng lhō*, G: *oemö aroel*, Alas: *djoemö aloer*) in den regentijd vaak al te sterken toevloed van water en zijn daarom ook niet gezocht. Dan heeft men nog terrassawah's (*oemòng teurata*, G: *oemö moetönggö-tönggö*). Tot diep in het binnenland van Atjèh worden alle grootere rivieren, die eenigszins breede valleien bezitten, op verschillende hoogten door terrassen vergezeld, welke door de Inlanders soms tot sawahbouw worden benut.

De geirrigeerde velden, die aan de hoofdwaterleiding grenzen, heeten *oemòng binèh* en zijn om voor de hand liggende redenen het meest gewild.

Uitwendig aanzien der velden.

In Groot-Atjèh verstaat men onder een *oemòng* een droog rijstveld, door dijkjes (*ateuëng*) omringd, waardoor het regenwater eenigen tijd op het veld wordt gehouden. Waar men geirrigeerde akkers vindt, worden deze door dijkjes (*ateuëng*, G: *patal*, Alas: *batas*) in vakken (*tipèh*, G: *tĕmpèh*, Alas: *batas* verdeeld. Een groote *oemòng* (n. l. een, waarvoor men één *naléh* = 16 *arè* zaaipadi noodig heeft of meer) heet in Groot-Atjèh *jō*, is het veld kleiner, dan noemt men het *keubeuëng*, of in sommige streken ook *tipèh*. Ter Noord- en Oostkust verstaat men onder deze benamingen bepaalde vlakteuitgestrektheden. Ter Oostkust drukt men de uitgestrektheid van een sawah uit door het aantal *mas* te vermelden en verstaat men onder één *mas* een vierkant, waarvan de zijden 17 *deupa* lang zijn. Elke *deupa* rekent men op 6 *haïh simeuseuti* d. i. 6 el; de breedte van de dichtgevouwen hand met uitgestrekten duim. Men noemt deze uitgestrektheid een *mas*, omdat voor het beplanten hiervan vroeger één *mas* (= 24 *pèng poer* of *Straitsduiten*) werd betaald. Anderhalve *mas* geldt voor één *keubeuëng*, waarvoor dus een plantloon van 36 *pèng poer* (= 6 *goepang*) verschuldigd was. Ook de grootte van een sawahvak drukt men in het Pasèsche uit door het plantloon te vermelden; zóó spreekt men bijvoorbeeld van een *tipèh* van één, van twee, van drie *boesō*, van zoo en zóóveel *goepang* enz. In Gajō en Alas duidt

men de oppervlakte eenvoudig aan door de hoeveelheid zaad te vermelden, noodig tot beplanting van de reeks vakken (G: *tĕmpèh*, Alas: *batas*) waarin het veld in de lengte is verdeeld. Zulk een reeks noemen de Gajō's *böndjör*, de Alassers *bandjar*.

Een reeks van velden of vakken van velden, welke in een rij naast elkander zijn gelegen, noemt men in Atjèh *sitalòë* of *siteuntang*. De vorm der vakken, waarin een veld is verdeeld, is vaak zeer verschillend.

Soms vindt men op de dijkjes in de velden wel boon- en kalebassoorten, mais enz. aangeplant. Om te voorkomen, dat het vee langs die dijkjes zal loopen, vindt men daar soms versperringen aangebracht, in Atjèh meestal een vorkvormig uitloopenden tak (*tjapeuëˀ*), waar de menschen gemakkelijk over heen stappen (*lingkeuë* of *timpheuëng*), maar waar de dieren niet langs kunnen. In Gajō en Alas zijn dit meest bamboe versperringen (G: *lantaˀ* of *pantjang*, Alas: *pepanta*[G]). Waterraderen zijn, voorzoover bekend, nergens in het gewest in gebruik.

Irrigatie.

Bij velden van levend water voorzien is dit afkomstig uit rivieren (*kroeëng*, G: *wöih*, Alas: *lawé*) en beekjes (*aloeë*, G: *aroel*). Om het water over het rijstveld te leiden bedient men zich van afdammingen in de rivier, waardoor het water wordt opgestuwd (*peuˀéˀ ië*, G: *nöikön wöih* of *ngòna wöih*). Zulke afdammingen heeten *teunambaˀ* (G: *penambakön*, Alas: *sĕna*), of *seuneulòb* (G: *pĕmitötön*, Alas: *ampis*). Van uit de rivieren wordt het water langs gegraven leidingen (*loeëng*, G: *raˀ* of *rĕraˀ*, Alas: *pariˀ*) naar en over de velden geleid. Een buiswaterleiding (holle boomstam, of bamboe of plankendoorgang) noemt men *poeëb* of (in 't Pidiësche) *palōng* (G: *bĕlboe*[e] of *saroelön* of *paloengön*, Alas: *paloengan*).

Eerste werkzaamheden.

Waar men geirrigeerde velden aantreft, bestaat de voorbereidende arbeid in het schoonmaken (*peugléh* of *limeuëh*, G: *mĕlimös*, Alas: *nĕbas*), uitdiepen (*peulhōˀ*, G: *mĕrölöm*, Alas: *koeroeˀ*) en uitgraven (*koeëh*, G: *ngoeroeˀ*, Alas: *koeloeˀ*) der leidingen. Bij moerassawah's is het dikwijls noodig het water gedeeltelijk af te leiden (*plah ië* of *peulheuëh ië*).

Waar geen leidingen zijn, begint men direct met het aanleggen van kweekbedden.

Kweekbedden en zaaipadi.

Bij het uitzaaien van de rijst worden twee methoden gevolgd:

a. De uitplant- of *poela*-methode, waarbij de vooraf op een kweekbed (*lheuë seuneulōng* of ter Oostkust: *neudoeëˀ*, G: *pĕnjĕmĕn*, Alas: *pĕnĕmĕn*) gekweekte plantjes op het rijstveld worden overgeplant.

b. De uitzaai- of *taboe*-methode, waarbij niet van een kweekbed wordt gebruik gemaakt, maar de zaaipadi (*bidjèh*, G: *inih*, Alas: *bĕnih*) direct

op het veld wordt uitgestrooid (*teumaboe*, of *seupeuë*ᵉ of *seupreuë*ᵉ, G: *njĕmpa*, Alas: *naboer*). In tegenstelling van de uitzaaiing op het kweekbed, welke het kweeken van later over te planten bibit beoogt en daarom *taboe seuneulŏng* wordt genoemd, noemt men deze wijze van uitzaaiing *taboe doeë*ᵉ d. i. uitzaaien voor vast.

Zoowel bij de *poela*- als bij de *taboe*-methode bezigt men voor de zaaiing òf droge zaaipadi òf reeds ontkiemde korrels. In het laatste geval wordt het zaad eerst gedurende een paar etmalen in een van biezen gevlochten zak in water geweekt (*reundam*, G: *mĕrĕndŏm*, Alas: *ngĕrĕmei*), dan door broeiing (*poeprŏm*, G: *mĕmĕram*, Alas: *prŏm*) tusschen natte pisang- of andere bladeren in huis tot ontkieming (*moemiĕng*) gebracht en dan op het kweekbed of op het veld uitgestrooid.

In dit geval spreekt men echter niet van *taboe* maar van *lareuë* (*meulareuë* of *raleuë* (*meuraleuë*), of *reuleuë*, (*meureuleuë*), G: *mĕnjauk*, Alas: *naboer*. Dit uitstrooien van reeds ontkiemde korrels kan alleen plaats hebben, waar men over voldoende water (regen- of irrigatiewater) beschikt, zoodat het ontkiemde zaad zich direct op den moddergrond kan vastzetten. Bij moerasvelden is de *taboe*-methode ondoenlijk en de *poela*-methode algemeen.

De kweekbedden vindt men soms in de tuinen (zooals bijv. in Groot-Atjèh regel is), soms heeft men daartoe ergens aan den rand van de sawah een stuk grond omheind.

Ofschoon men zoowel natte als droge kweekbedden aantreft, zijn de eerste het meest gezocht, omdat het uittrekken der kweekplantjes hier gemakkelijker geschiedt dan bij drogen grond.

Zaadselectie heeft maar zelden plaats. Alleen zorgt men zooveel mogelijk rijst van één soort als zaadpadi te gebruiken. Verder bestaat zoowel in Atjèh als in Gajō het gebruik om de rijstplanten, waarvan men het zaad wil winnen, bij den oogst wat langer op het veld te laten staan dan de overige padi, opdat de korrels door en door droog zullen zijn.

De bewerking van den voor het kweekbed bestemden grond geschiedt op dezelfde wijze als die van het rijstveld en behoeft dus niet afzonderlijk te worden behandeld.

De methode van directe uitzaaiing op het rijstveld is veel bewerkelijker dan de *poela*-methode, daar slechts in het eerste geval altijd noodig is het wieden (*meuᵉoempòë*), het uittrekken der te veel opgekomen plantjes en het overplanten dezer uitgetrokken padi (*padé seuneulhah*) naar plaatsen, waar te weinig plantjes staan (men noemt dit *saj* of *seumeusaj*).

Toch wordt in streken, waar de sawahbouw geheel van den regenval afhankelijk is (zooals de afdeeling Groot-Atjèh) de *taboe*-methode als regel

verkozen, omdat men dan minder van den wisselvalligen regen afhankelijk is. Voor het overplanten der gekweekte bibit toch is het volstrekt noodzakelijk, dat de bodem drassig is, blijven de regens uit, dan is de bibit dus niet meer te gebruiken.

Verloopt alles naar wensch, dan rekent men, dat de kweekplantjes 44 dagen na de ontkieming van het zaad naar het veld kunnen worden overgebracht.

Bewerking van het rijstveld.

Nadat het kweekbed zaaiklaar is gemaakt, gaat men over tot het omwerken van het sawahveld, hetgeen soms eens, soms twee-, soms driemaal gebeurt (*siblét*, *doea blét*, *lhèë blét*, of *silapeh*, *doea lapéh*, *lhèë lapéh*, in Gajō heet de eerste omwerking *memelah* = lett. kloven, de tweede *mĕndoeö*, de derde *mĕnigö*). Het omwoelen van den grond geschiedt op drie wijzen, welke soms afzonderlijk, soms gecombineerd worden toegepast.

a. Door ploegen (*meu*ᵖ*oeë*, G; *mĕnòr*). Is dit in Atjèh regel, in het Gajōland is het bezit van ploegen minder algemeen (het meest in het Meer-gebied) en in Alas geheel en al onbekend. Waar het zaad rechtstreeks op het veld wordt uitgezaaid (zooals in Groot-Atjèh) geschiedt zulks na de eerste ploeging, waarop een tweede ploeging (*meu*ᵖ*oeë teumaboe*) volgt, waarbij de korrels in den grond worden gewerkt. De ploeg (*langaj*, G: *nönggöl*) wordt door één of twee buffels of door twee runderen getrokken. De keuze van een ploegdier hangt vaak van den aard van het veld af: is de grond drassig, dan is de karbouw het meest geëigend, is de grond droog, dan voldoet het rund beter. Heeft men zelf geen ploeg, dan huurt men dien. In Groot-Atjèh betaalt men als huurprijs voor een ploegbuffel als regel één *goentja* (= 10 *naléh* = ± *f* 6,00 — *f* 10,00) òf wel wordt door den eigenaar van het dier de conditie gemaakt, dat de huurder een *jō*ᵖ van zijn veld zal omploegen. De ploegen zijn altijd van hout. Het lemmet van de ploegschaar is in Gajō meestal van riman-palmhout, in Atjèh van ijzer. De ploegschaar is soms voorzien van een vleugel (*sajeuëb*, G: *sajap*, in de Maleische streken ter Westkust: *singka*) om de omgewerkte aardkluiten op zijde te werpen.

De Atjèher ploegt in rechthoeken (*aweuët*), waarbij de wendingen altijd links (*oewië*) zijn.

b. Door middel van een ijzeren hak met houten steel (*tjangköj* of *tjatò*ᵖ, G: *tjangkoel* of *tjato*ᵖ, of *djĕlbang*, in de Maleische streken ter Westkust: *pangkoeë*), welke bewerking (*tjeumangköi* of *tjeumatò*ᵖ, G: *mĕndjĕlbang*) wordt genoemd. In Alas gebruikt men voor dit omspitten (*remabi*) een z. g. *rimbas* (*ngrimbas*).

c. Door het laten omwoelen van den grond door buffels (*poeblöh* of

peulhò[1]), G: *mĕngōrō*, Alas: *ngĕrbau* = lett: „buffelen"). Deze wijze van omwerken geschiedt alleen dáár, waar het veld van water voorzien, dus modderig is. Vooral in streken, waar men veel buffels aantreft, zooals o. a. in Kloeët is deze wijze van intrappen van den grond (aldaar *mĕrantjah* genoemd) algemeen.

Ook aan de Simpang Kanan in het Singkelsche laat men de velden meestentijds nog door karbouwen plantklaar trappen. Soms worden de dieren bij een touw over het veld rondgeleid, soms ook er doorheen gejaagd (*parōh keubeuĕ*, G: *mĕmbiō kōrō*). In het Gajōland worden in plaats van karbouwen ook wel runderen en paarden door het veld gedreven. In Alas geschiedt het *ngĕrbau* in den regel driemaal met tusschenpoozen van ongeveer een week.

De eerste maal heet *ngladjang*, de tweede maal *nglapisi*, de derde maal *ngloemati*. Na deze ruwe omwerking met ploeg, spade of trapdieren, worden de kluiten aarde soms nog met de voeten gelijk gemaakt. Is de grond droog, dan worden de kluiten (*tja*ᵖ, G: id.) meestal op de sawahdijkjes neergelegd, is hij modderig, dan wordt de bodem met de voeten gelijk gestreken (*tjatja*ᵖ) of gelijk getrapt (*lhò-lhò* of *gidòng*, G: *mĕmĕrdja*ᵖ, of *lĕngat*, Alas: *dĕdòhi*).

Is het veld voldoende omgewerkt (*ka masa*ᵖ, G: *ngö loemöt*) dan worden de dijkjes voor zooveel noodig opgehoogd (*tamba*ᵖ *ateuĕng* of *poemanjang ateuĕng*, G: *mĕmatal*, Alas: *mĕmatös* of *maloet*) en van gras gezuiverd (*peugèt ateuĕng*, G: *nĕrlis* of *mĕndĕrlis*, Alas: *nĕbös*), hetgeen met de handen geschiedt of met een kapmes of spade (*ta*ᵖ *ateuĕng* of *tòb ateuĕng*, G: *mĕnĕbös patal*, Alas: *nĕbös batas*).

Na de omwerking wordt de grond nog vaak met een egge (*tjreuĕh*, G: *tjeras*, Alas: *tjrös*, in de Mal. streken: *sikèh*) gelijk gemaakt (*tjeumeureuĕh* of *tjeumeutjreuĕh*, G: *njĕras* of *mĕndjòngkès*, Alas: *mĕnĕrös*). In Alas komt dit maar zelden voor. De egge bestaat uit een staande plank, waarin vertikaal een aantal dunne houten tanden (*aneu*ᵖ *tjreuĕh*, G: *anak ni tjĕras*) geplaatst zijn. Men egt meestal met één ploegdier (buffel of rund).

Soms wordt het gelijkmaken van den bodem gebruik gemaakt van e. s. v. houten schoffel (*peuneurōt*, G: *roelah* of *sĕrdö*, Alas: *tetoela*ᵖ).

Planten.

Vier en veertig dagen na de uitzaaiing — zóó luidt de regel — worden de zaailingen (*seuneulōng*, G: *sĕmé*, Alas: *sĕmei*) uit het kweekbed

---

1) *blōh* = nergens ingaan (b. v. in het gras, in het rijstveld, in het water, in het bosch enz.) dus *poeblōh* = iemand of iets ergens in doen gaan. *Lhò* = intrappen, dus *peulhò* = doen intrappen.

uitgetrokken (*bōt*, G: *mĕndjĕrgoet*, Alas: *mantoen*) om die één, of twee dagen later op het rijstveld uit te planten (*poeba* of *seumoela*, G: *nombang*, Alas: *noean*).

Nadat de jonge bibit is uitgetrokken, wordt ze in bossen (*gasaj*) gebonden en daarna gereinigd (*djoetoeë*) door de modder van de plantjes voorzichtig af te slaan. Soms worden ze, vóór ze naar het veld worden overgebracht, nog getopt (*kòh*). Dit overbrengen geschiedt door de bossen aan de hand of op het hoofd of aan een stok (*geunoelam*) te dragen. Op het veld worden deze bossen onder de planters tot hoopjes (*toempō*) verdeeld. In den regel geschiedt dit overbrengen door mannen en vrouwen beiden; in Alas speciaal door vrouwen.

De planters nemen telkens een bosje zaailingen in de linkerhand en planten 2 of 3 plantjes samen met de wortels in de modder, als regel eenigszins schuin (*sideuë*) hellende naar de windzijde, opdat ze beter weerstand kunnen bieden aan den wind. In Groot-Atjèh rekent men als de beste plantwijdte die, waarbij drie bundeltjes op één *haïh* (Mal. *hasta* = el) gaan. Men rekent dat 7 personen in één dag één *jō* kunnen beplanten, wat echter ruim gerekend is, daar ook 4 personen desnoods hetzelfde kunnen presteeren (men werkt van 6—11 en van 1—3 uur). Het plantloon voor één *jō* veld varieert in Groot-Atjèh van *f* 2,— —*f* 4,—.

De van het kweekbed overgeplante plantjes heeten in hun verderen wasdom *padé*, G: *ròm*, Alas: *pagei*.

Onderhoud van den aanplant.

Waar de *taboe doeë* methode (directe uitzaaiing op het veld) wordt toegepast, staan de planten onregelmatig dooreen, is daarentegen van kweekplantjes gebruik gemaakt, dan zijn deze op regelmatige afstanden van elkaar verwijderd. Men spreekt daarom van *padé doeë* (lett: zitpadi d.i. zulke, die men niet meer heeft over te planten) of *padé teunaboe* (uitgestrooide padi) en van *padé seuneulōng* (gekweekte padi) of *padé peunoela* (geplante padi). Bij de *padé doeë* is het wieden noodzakelijk, bij de *padé seuneulōng* wordt het vaak achterwege gelaten, of bepaalt men er zich toe het onkruid eenvoudig met de voeten in de modder te trappen (*gidòng naleuëng* of *lhò naleuëng*). Geschiedt de zuivering van onkruid met de hand, dan noemt men dit *bōt*, G: *nlamboet* of *mĕlamboet* of *roeah*, Alas: *rĕmoeah* en in de Maleische streken *basiang*. Wordt daartoe e. s. v. kleine hak (*toekōj*) gebruikt — waar de grond droog en hard is — dan heet deze wijze van wieden *meu'oempòë*.

Groeiperioden van de rijst.

De verschillende groeistadia van de rijst worden met onderscheiden namen aangeduid:

1e stadium: *manja*ᵖ. Er ontwikkelen zich nieuwe jonge blaadjes. De planten staan ongeveer 14 dagen op het veld.

2e stadium: *dara*, G. *dörö*, Alas: *darö*. De bladeren beginnen uit te stoelen. De jonge gele plantjes nemen de groene kleur aan.

3e stadium: *meu*ᵖ *euntjiën*. Er vertoonen zich aan den stengel op de plaatsen, waar de blaadjes uitschieten ringen met haartjes bezet.

4e stodium: *boelat ba*ᵖ. De te voren nog platte stengel neemt den ronden vorm aan.

5e stadium: *oeë* of *boenténg*, G: *berana*ᵖ *nangkal*, Alas: *bòtò*ᵖ. De bloesem gaat zich zetten.

6e stadium: *sròh*, G: *sròh* of *ampar*, Alas: *ampar*. De bloesem komt uit den top van de plant te voorschijn.

7e stadium: *meu*ᵖ *ië tjoet*. De korrels worden melkrijp.

8e stadium: *meu*ᵖ *ikoe manò*ᵖ. De aren gaan zich buigen als de vederdos van een haan. Ook: *teukoej*, G: *toengkoe*ᵖ, Alas: id. genoemd.

9a stadium: *meu*ᵖ *asòë*. De korrelzetting heeft plaats.

10e stadium: *boeleuën peungeuh*, G: *trang oelön* of *përëmpingön*, Alas: *mëtjahajö* of *gërsing oedjoeng*. De padi is nog wel niet hard, maar wordt geel (als de volle maan).

11e stadium: *koenèng*, G: *koening* of *oesing*. De padi is goudgeel.

12e stadium: *oelèë manò*ᵖ. De korrels worden hard.

13e stadium: *masa*ᵖ, G: *ilang*, Alas: *tasa*ᵖ. De korrels zijn ten volle hard. De padi is nu oogstklaar.

Heeft de rijst dit laatste stadium bereikt, dan mag men het oogsten ook niet meer uitstellen, daar ze anders *reuntah* wordt, d. w. z. dat bij het snijden de korrels dan afvallen.

Vijanden van de rijst en middelen daartegen.

Wanneer de padi rijpt heeft men tegen allerlei schadelijk gedierte te waken. Tot de gevederde vijanden behooren allerlei rijstvogeltjes (*toelō*, G: *toempit*, Alas: *toloe*), zooals de *t. poetéh oelèë* met witten kop en bruin lichaam, de *t. tòt* (G: *bosè*ᵖ) met zwarten kop en bruin lichaam, de *t. è*ᵖ *asèë* (G: *mënih*, Alas: *mënei*), de *t. breuëh* met wit gespikkelde borst, de *mirië*ᵖ, (G: *sërsakan*) met gele kopveeren enz. Andere vijanden zijn de padirupsen, die het vooral op de bladeren van de padi gemunt hebben, zich soms opeens in grooten getale daarop neerzetten en den aanplant in korten tijd nagenoeg geheel wegvreten.

De in den grond levende veenmol (*koeroe*ᵖ, G: *sësoet* of *sësoeroe*ᵖ? Alas: *soeroe*ᵖ of *këkòejoe*ᵖ) heeft het speciaal op de wortels der jonge plantjes voorzien.

Ook de walang-sangit of stinktor (*geusòng*, G: *tëngangò*, Alas: *itjën-*

ganau) richt vaak groote verwoesting onder het rijstgewas aan. Verder zijn nog te noemen muizen (*tikōïh*, G: *tikoes*, Alas: *mĕntji*), varkens (*boej*, G: *babi*, Alas: id.), herten (*rasa*, G: *akang*) en soms ook olifanten.

Het ligt wel voor de hand, dat de vindingrijkheid van den Inlander zich gespitst heeft op het uitdenken van allerlei middelen om genoemde vijanden van zijn hoofdvoedingsgewas onschadelijk te maken. Tegen dat de bloei begint, worden wachthuisjes (*djambō* of *rangkang*, G: *djamboer*, Alas: id.) in de velden opgericht om het rijpende gewas te kunnen bewaken (*keumiët padé*). Vanuit die huisjes worden over het veld lange rotan touwen (*talòë ajeuĕm padé*, G: *gĕtih*, Alas: *kĕtör*) gespannen, waaraan droge pisangbladeren (*ōn kroesōng*), palmbladnerven, oude lappen en meer dergelijke zaken hangen. Door aan deze touwen te trekken worden de vogels verjaagd.

Een dergelijk toestel noemt men in Atjèh *ajeuĕm* of *neuriëng*, in Gajō *sĕtiwör* of *nĕniwörōn*. Iets dergelijks is in Gajō de *gĕgawang* (Alas: *kĕkawat*) bestaande uit een vertikale bamboe, waaraan een dwarsbamboe is bevestigd. Een der uiteinden van deze laatste is met een touw aan den grond bevestigd. Trekt de zich in het hutje bevindende persoon hieraan, dan zwiept de horizontale bamboe over het rijstveld en verschrikt de vogels. Voor hetzelfde doel bezigt men ook wel windmolentjes (*soesoewé*, G: *pĕpilo*, Alas: *kajap*). Andere geraasmakende toestellen zijn bijv. petroleumblikken, waarin men steentjes doet, en die aan touwen bevestigd vanuit de djambō kunnen worden geschud. Soms plant men in het veld een van boven in vieren gespleten bamboe (*ta*ᐅ *tō*ᐅ, G: *kĕkĕpa* of *kĕkĕtar*, Alas: *kĕkĕta*ᐅ) of een karbouwenbel (*ta*ᐅ *tō*ᐅ *keubeuë*, G: *grantoeng*, Alas: *kĕkĕtoe*ᐅ), die men van uit de *djambō* kan doen schudden, waardoor een klepperend geluid wordt gemaakt.

Ook ziet men in de velden tot schrikaanjaging van vogels wel poppen (*patōng* of *peunakoet* of *seunangkoet*, G: *tĕtakoet sara djĕma*, Alas: *kĕkajap* of *gĕganö*) aangebracht met een paar elkaar kruisende latten als lichaam, een klapper als kop en een oude jas als bekleeding. Of men snijdt een menschenfiguur uit het schutblad (*sitoeë*ᐅ) van den pinangpalm, steekt daar middendoor een touw en bevestigd de uiteinden hiervan aan dunne buigzame bamboestaken. Speelt de wind hiertegen, dan danst de pop op en neer. Soms verjaagt men de gevleugelde rijstdiefjes met leemen kogeltjes, die met een veerend bamboelatje (*kajèë seumeuròm* of *glawa*) worden weggeschoten. Ook dient hiertoe wel een rotan handboog (*gandòë* of *poesoeh*, G: *tĕrbil*, Alas: id.). Maar ook door eenvoudig schreeuwen (*heu*ᐅ *heu*ᐅ *toelō*, G: *mĕnjoera*ᐅ *toempit*) tracht men de vogels te verjagen. Om het veld tegen muizen te beveiligen legt men

langs de dijkjes wel ananasbladeren: voor de stekeltjes dezer bladeren zouden de dieren bang zijn, volgens anderen zouden zij die bladeren voor slangen aanzien en daarom op de vlucht gaan. Tusschen de groeistadia *dara* en *meu- euntjiën* en in het stadium *meu- ië* strooit men over den jongen aanplant wel keukenasch tot wering van stinktorren. Soms plant men in het veld takjes met bladeren van den *trōng*boom; de lucht dezer bladeren zouden de rupsen niet kunnen verdragen. Tot verdrijving van muizen legt men in het veld ook wel gekookte rijst met rattenkruid (*toeba tikōïh*) vermengd. In het Pidiësche plant men in de sawah ook wel bebladerde suikerrietstengels, naar men zegt zouden de rupsen deze laatste boven de padé begeeren en dus daarheen verhuizen, waarna die stengels worden weggeworpen. Met Qoerân-spreuken, gebeden of magische figuren beschreven stukjes papier (*tangkaj padé*) klemt men tusschen van boven gespleten bamboelatjes, of men stopt ze in bamboekokertjes en plant deze in den grond om muizen en stinktorren te weren (*tangkaj tikōïh* en *tangkaj geusòng*). Andere bijgeloovige middelen zooals het brengen van offers en het houden van *kanoeri*'s, opdat er zegen zal rusten op het veld, blijven hier verder onbesproken. Om door den rook des nachts de wilde varkens en overdag de vogels op een afstand te houden, brandt men de bladeren van *gröepeuëng* (G: *gloendi*, Alas: *salagoendi*) of van de djamboe-bidji (*glima breuëh*, G: *glimö*, Alas: id.). In Alas worden hiertoe nog de bladeren van *tjĕngkĕroe* en *tjĕbĕrau* genoemd. In Gajō besmeert men met dezelfde bedoeling de heining om het veld met *minja- soeloeh*, e. s. v. olie uit dennen (*oejöm*-)hars verkregen, en in Alas behelpt men zich met in petroleum gedrenkte lapjes, welke aan houten staken worden bevestigd. Het uitstrooien van keukenasch over het veld als middel tegen rupsen en stinktorren is door het geheele gewest gebruikelijk. Ook wel asch van rundermest. Om zijn rijstveld tegen muizen te vrijwaren legt de Gajō in het irrigatiewater nabij de hoofdleiding de fijngesneden vruchten van den areca-palm. Deze vruchten veroorzaken jeukte, deelen die eigenschap aan het water mede, en zullen daarom — zoo meent men — de muizen afschrikken. De Alasser bezigt voor hetzelfde doel brandnetelbladeren.

Oogsten.

Het oogsten (*keumeukòh*, G: *mĕnoeling*, Alas: *ngarit*) geschiedt hier en daar (o. a. Groot-Atjèh en Alas) zoowel door mannen als vrouwen, elders (b. v. ter Noordkust) alleen door mannen, weer elders (b. v. in het Gajōsche Meergebied) alleen door vrouwen. Als regel worden de rijsthalmen doorgesneden met een grasmes (*sadeuëb*, G: *södöp*, Alas: *sadöp*), soms met een mesje als de Javaansche ani-ani (Groot-Atjèh: *glim*, Oostkust: *gling*, Gajō: *gling*, Alas: *pĕralōng*), in welk geval men echter niet

spreekt van *kòh padé*, maar van *pèt* of *pòt* (G: *mĕmotè*ᵖ, Alas: *mĕrani*) d. i. lett: plukken. Heeft men een handgreep (*sireugam*, G: *sara rĕnggöm*, Alas: *siranggöm*) aren afgesneden, dan bindt men ze tot een bosje (*gasaj*, G: *radèn*, Alas: *sĕpoengoe*) bijeen. Hier en daar (o. a. in het Pidiësche) worden deze bosjes weer tot grootere bossen (*seunibaj*) saamgebonden. Ter Oostkust spreekt men van *niba* als de halmen met een grasmes zijn afgesneden en *geuneudeu* als zulks met de *gling* is gebeurd. Bovenbedoelde bosjes laat men gedurende één of twee dagen liggen op de achtergebleven padistoppels (*djeundrang*, G: *bĕbĕlèn*, Alas: *galö*) om te drogen. Is de bodem vochtig en vreest men dat de afgesneden padi daardoor zou gaan rotten, dan maakt men wel e. s. v. rekken (*beunteuëng*), waaraan de padibossen te drogen worden gehangen. Zijn de bossen droog, dan brengt men ze naar een verhoogde plaats (*tanòh manjang* of *tjòt*, ter Oostkust: *matang*, G. *boentoel* of *pĕmatang*, Alas: *bantil* of *bĕboentoeh*), waar ze tegen grondwater beveiligd zijn en stapelt (*soesön*, G: *njĕngkar*) ze op tot een mijt of schoof (*pöj*, ter Noordkust: *seuneumpöh* of *loempöh*, elders ook wel *tamòn*, G: *binoehön* of *tamboen*, Alas: *binoeh*), waarbij de aren binnenwaarts en de stengels buitenwaarts gekeerd zijn. Alleen bij de bovenste bossen zijn de aren naar buiten gekeerd, opdat het eventueele regenwater gemakkelijk zal kunnen afvloeien. Soms legt men bovenop nog uitgetrapte padistengels (*djeumpöng*) als beveiliging tegen nat worden. Deze stapels loopen van boven eenigszins conisch toe en zijn niet overdekt. Een algemeene klacht tegen de Atjèhsche rijst is, dat ze vóór het stapelen onvoldoende wordt gedroogd. Het natte product gaat in den stapel snel tot broeiing over en levert een spoedig aan bederf onderhevig zijnde rijst. De meeste Atjèhsche rijst kan dan ook (uitsluitend in bolster-vorm en) niet ontbolsterd bewaard worden. In sommige streken echter (zooals ter Oostkust van Atjèh en in de Gajō- en Alaslanden) worden de bossen gesneden padi opgestapeld in een soort van (al of niet van omwanding voorziene) loods (*seuladang*, G: *sĕladang* of *sĕrasalan*, Alas: *tĕlasarön*) welke na den oogst op het rijstveld in gereedheid gebracht wordt. Bij de Atjèhers is dit uitzondering, bij Gajō's en Alassers regel.

Dorschen.

Nadat de padi eenigen tijd op stapels heeft gebroed (*poepròm*, G: *mĕmĕram*, Alas: *pröm*) en de korrels daardoor gemakkelijker van de aren loslaten, gaat men tot dorschen (*tjeumeulhò*, G: *mĕndji*ᵖ, Alas: *ngiri*ᵖ) over, hetgeen overal door trappen geschiedt. Men (mannenwerk) doet dit op het rijstveld meestal met velen tegelijk. Liefst wacht men daar niet te lang mede, daar de opgestapelde padi anders gevaar zou loopen een prooi te worden van muizen en van losloopend vee. In Gajō en Alas,

waar de padibosschen vóór het dorschen, zooals gezegd, doorgaans in loodsjes zijn ondergebracht, bestaat dat bezwaar in veel minder mate. Tijdens het trappen leunt men op twee stokken (*toengkat*, G: *tikòn*) om zich in evenwicht te houden. In Gajō Loeös en Alas en ook hier en daar elders heeft men in plaats daarvan een lange horizontale bamboe (*beunteuëng* of *neumat*, G: *öbön-öbönön* of *amat-amatön*, Alas: *tjĕgölömön*), die op twee staken steunende, ter schouderhoogte vóór de dorschers is geplaatst, en waaraan al de dorschers zich vasthouden. De padibosschen zijn op hoopjes (*tamboej*, G: *gĕrbòl*, of *goelöm*) naast elkaar op een mat opgetast en ieder der dorschenden heeft zulk een hoopje ter bewerking voor zich. Staan de dorschers aan een horizontale lat, dan duwt de eerste de padi, die hij uitgetrapt heeft, met de voeten naar zijn opvolger, deze schopt na hetzelfde gedaan te hebben de padi naar zijn buurman enz., totdat ten slotte alleen het stroo (*djeumpöng*, G: *djĕmpoeng*, Alas: *roentji*) van de gedorschte padi overblijft. De allereerste ruwe dorsching — in Gajō steeds door getrouwde mannen — heet *seumeuba*, G: *mĕnggĕrbòl* of *mĕnggĕrgah*, Alas: *ngĕmpoeh*, de einddorsching — in Gajō steeds door ongetrouwde mannen — *tjeumeutjèh*, G: *mĕloemöt*, Alas: *ngloemati*. De kinderen helpen mede door het aanbrengen en bijschuiven van de nog niet betreden aren, hetgeen in Gajō *mĕnjoelang*, in Alas *ngoekal* wordt genoemd. Door de uitgetrapte stengels nu met de handen uit te schudden (*tinteuëng*, G: *mĕndjĕs*, Alas: *nasari*) en het stroo daarna ter zijde te werpen worden ook de laatste rijstkorrels daarvan gescheiden. Dit is vooral het werk van vrouwen en meisjes. Het stroo wordt op het veld verbrand, of men laat het daar gewoon achter, soms wordt het als brandstof gebruikt bij de stallen van het vee, soms als meststof bij den voet der klapperboomen gedeponeerd; een enkele maal vult men er ook bultzakken mede. De Alassers leggen het als onderlaag in hun rijstschuur, daaroverheen legt men dan een mat, waarop de rijst wordt opgestapeld. Waar rijstloodsjes op het veld in gebruik zijn, wordt de gedorschte padi voor eenige dagen daarheen overgebracht (G: *mĕngaut*, Alas: *ngoekal*), nadat die loodsjes vooraf v. z. n. van een omwanding zijn voorzien.

Zuiveren van de rijst.

Waar men niet van rijstloodsjes gebruik maakt geschiedt het schiften en zuiveren (*peukroej* of *poemeukroej* of *keumeuroej*, G: *nangin*, Alas: *mĕmahar*) van de padi op dezelfden dag van het dorschen, soms heeft dit laatste ook des middags en het zuiveren den daarop volgenden ochtend plaats, als er dan tenminste wind is, want wind is hierbij volstrekt noodig. De bewerking geschiedt aldus: uit een wan of een gevlochten zak of mandje (*kating*, G: *bili*, Alas: *soempit*), welke men in de linkerhand houdt, laat men in kleine scheutjes de omhooggehouden padi neer-

vallen, waardoor het kaf (*padé sòh*, G: *ampa lajang*, Alas: *hampö lajang*) met den wind verstuift, de halfvolle bolsters (*padé dòë*, G: *ampa brèt*, Alas: *hampö brat*) schuin, en de geheel gave korrels (*padé gléh*, G: *ròm glis*, Alas: *pagé mĕndé* of *pagé mĕdjilé*) rechtstandig naar beneden vallen op de mat. Door handig met de wan te manoeuvreeren wordt volledige schifting verkregen. Gebruikt men geen wan, maar een zak of mandje, dan houdt men deze in de linkerhand, en stoot de padi scheutsgewijze op de rechterhand uit (*plèë*, G: *mĕnoeang*, Alas: *nöang* of *moepoer*), waarbij hetzelfde wordt bereikt. In het laatste geval staat de vrouw — want dit is het werk van vrouwen — die dit zuiveringswerk verricht veelal op e. s. v. verheven stellage, of platvorm op stijlen (*panteuë*, G: *bèndjang*, Alas: *pĕmoepoerön*), terwijl een andere vrouw haar van beneden telkens een mandje met padi aangeeft. Het kaf laat men gewoonlijk op het veld achter, of geeft het met de halfvolle oneetbare bolsters als voedsel aan het pluimvee.

Meten van de rijst.

Na de zuivering wordt de rijst gemeten (*seumoekat*, G: *njoeköt*, Alas: *mĕsoekat*), vooreerst om de *djakeuët* daarvan af te zonderen en, is het veld in deelbouw bewerkt, dan ontvangt de deelhebber, wiens werk met de zuivering is afgeloopen, thans zijn aandeel. Dit meten van de opbrengst geschiedt met e. s. v. mand (*kating*, G: *gating* of *pĕpadangön*) of kist (*töng*), of zooals in het Alasland met een cylindervormige inhoudsmaat (*lèngkar*), of gevlochten zak (*soempit*) van bekenden inhoud. Men heeft kating's, die 20 *gantang* (= 40 *arè*) en andere, die 10 *gantang* (= 20 *arè*) kunnen bevatten. Gebruikt men een kist dan heeft deze meestal een inhoud van 1 *naléh* (= 8 *gantang* = 16 *arè*) of 1¼ *naléh*. Een Alassche *lèngkar* = 4 *naléh* = 40 *sĕloep*. De opbrengst (*meuteumeung*, G: *pĕmoeöt*) van den oogst wordt gewoonlijk opgegeven in *goentja* (G: *koentjö*, Alas: id.) d. i. een niet bestaande inhoudsmaat. In Atjèh rekent men een *goentja* gewoonlijk op 10 *naléh* = 160 *arè*, in Gajō onderscheidt men *koentjö*'s van 10, van 20 en van 30 *naléh*, terwijl men in het Alasland een *koentjö* op 4 *naléh* stelt. Bij dit meten van de padi wordt doorgaans van allerlei hulpmiddelen (*kè*, G: *kè*) gebruik gemaakt, waarbij elke eenheid wordt aangegeven door een steentje of een vruchtpit of een knoop in een touw, of een prik in den bladsteel van den sagopalm enz. Deze eenheden worden dan later geteld. Omtrent de verhouding van de gezaaide en de geoogste padi worden zeer uiteenloopende cijfers opgegeven. In Groot-Atjèh rekent men een 35—45 voud, ter Noord- en Oostkust een 30—80 voud, in Gajō (Meergebied) een 30 voud. Volgens den Landbouw-leeraar J. H. Heyl (Deli Courant 8 Augustus 1916, N°. 183) is in Groot-Atjèh de opbrengst der rijstvelden gemiddeld 8 pikoel rijst

per H. A., in de Pidië-vallei ± 36 p., in het aangrenzend Meureudoe ± 30 p., in Lhō^ Soekōn ± 24 p. per H. A. Men berekent dat een volwassen persoon per dag 2 *kaj* (= ½ *arè*) rijst noodig heeft als voedsel, kinderen de helft.

De minimum hoeveelheid padi, waarvan djakeuët verschuldigd is, bedraagt in Groot-Atjèh 7½ *goentja* (= 75 *naléh* = 1200 *arè*), ter Oostkust 6 *goentja* en in Pidië is het weer anders. Het bedrag der opbrengst is $^{1}/_{10}$ d. i. één *naléh* van iedere geoogste *goentja*.

In Gajō bedraagt bedoeld minimum voor het Meergebied 3 *koentjō*, elders 4½ *koentjō* en de belasting $^{1}/_{10}$ van den oogst d. i. voor iedere *koentjō* één gating. In het Alasland is het minimum gesteld op 10 *parah* en bedraagt de opbrengst eveneens $^{1}/_{10}$ (1 *parah* = 4 *koentjō*). Deze belasting wordt echter volstrekt niet regelmatig opgebracht, feitelijk is de opbrengst geheel aan de vrijgevigheid der betrokkenen overgelaten.

Opschuren van de rijst.

Nadat men de opbrengst van de gezuiverde padi heeft gemeten, wordt ze zoowel door mannen als vrouwen van het veld naar de *gampōng* overgebracht in groote van biezen gevlochten zakken (*eumpang*, G: *karoeng*, Alas: *soempit* en *gampit*). De Atjèhers (zoowel mannen als vrouwen) dragen die zakken steeds op het hoofd (*seu^ ōn*), of op den schouder (*goelam*); de Gajōsche mannen bij voorkeur ook op het hoofd (*mĕndjoedjoeng*), de vrouwen aan een draagzeel (*mĕndjangkat*), terwijl in Alas die draagbanden onbekend zijn en mannen en vrouwen de zakken op het hoofd huiswaarts dragen. De opschuring (*pasòë* of *peulōb* of *peutamòng*, G: *nisi*) geschiedt op verschillende wijzen:

a. In groote cylindervormige korven (*keupoe^*, G: *kĕbōn*, Alas: id.) met een omwanding van boomschors of bamboe en voorzien van bodem en deksel van hout of gevlochten bamboe of riet (*bleuët*, G: *tĕpas*, Alas id.). In Groot-Atjèh vindt men deze korven meestal onder het huis, ter Oostkust in kleine op palen staande loodsjes (*neudoeë^*) buitenshuis. Ook in Gajō- en Alasland vindt men zulke huisjes (G: *oemah ni kĕbōn*, Alas: *sĕnanggi*), waar bedoelde korven zijn geplaatst. In enkele streken treft men ook kleinere *keupoe^* als bergplaats voor rijst in huis aan.

b. In vierkante rijstschuurtjes (*brandang*, G: id., Alas: id.) met planken omwanding, zooals alleen gegoede lieden bezitten. In Gajō en Alas zijn hiervan nog onderscheiden de zoogenaamde *mandah*'s d. z. meer kostbare rijstschuurtjes, waarbij de planken niet als bij de *brandang* horizontaal, maar vertikaal loopen.

c. In huis in manden (*kroeng* of *karoeng*, grooter dan de *kating* en niet te verwarren met de *karoeng* in Gajō = een groote van biezen gevlochten zak), in gevlochten zakken (*eumpang*, in kisten (*tōng*), of ook

wel in een door planken of sago-bladstengels afgeschutte ruimte van voor- of achtergalerij.

De rijst wordt dus als padi bewaard, en naar behoefte wordt hiervan afgenomen, gedroogd en gestampt.

Drogen en stampen van de rijst.

Vóór de padi wordt gestampt wordt ze op een droogmat uitgespreid (*siseuë*, G: *ampar*) en zóó in de zon te drogen gelegd (*adèë*, G: *djĕmoer*). Is ze voldoende droog (*ka masa*ᵖ, G: *ngö tasa*ᵖ), dan wordt ze samengeraapt (*keumeukoeët*, G: *nakoet*). Men kan nu tot het ontbolsteren of pellen (*peutjèh*, G: *loemöt*) van de rijst overgaan, hetgeen overal door stampen (*tòb*, ter Oostkust ook: *moetajèh*, G: *noetoe*, Alas: id.) plaats heeft, en uitsluitend vrouwenwerk is.

Als regel geschiedt dit met een zoogenaamd *djeungki*, (G: *djingki*, Alas: id.), soms ook met een eenvoudig stampblok (*leusöng*, G: *loesoeng*, Alas: *lisoeng*). Onder *djeungki* verstaat men een wipplank, waaraan de rijststamper (*alèë*, G: *toetoe*) bevestigd is, waarmede de padi in het rijstblok gestampt wordt. Ze wordt in wippende beweging gebracht, doordat de stampster op het achtereinde gaat staan. In de meeste dorpen vindt men maar een paar *djeungki*'s, die echter als tot aller gebruik beschikbaar worden beschouwd.

Als regel wordt tweemaal gestampt, soms driemaal, een enkele keer viermaal. Na de eerste stamping (*seuba* of *seuneuba*, G: *mĕpòr*, Alas: *mpoeh skali*), waarbij het grootste deel der rijst ontbolsterd is, gaat men tot wannen (*tampòë*, G: *mĕnapi* of *ngèsèᵖ*, Alas: *mĕnapi* of *mĕsigi*) over. De wan (*djeu*ᵖ*èë*, G: *nioe*, Alas: *diroe*) is min of meer driezijdig van vorm met afgeronde hoeken, gevlochten met reepen van de schors van de *bili*-struik (G: *bĕmbön*, Alas: *bamban*) en van een rotan-rand voorzien. Door met de wan op handige wijze beurtelings te draaien en te schudden (*seuët*, G: *mĕnapi* en *ngèsè*ᵖ of *njoendi*, Alas: *mĕnapi* en *mĕsi* weet men het door het stampen losgelaten grove kaf (*seukeuëm*, G: *sĕkam*, Alas: *kĕdöp*) en de fijne rijstzemelen (*lhò*ᵖ, G: *lĕda*ᵖ of *dĕda*ᵖ) te verwijderen. De gepelde rijst (nog met wat ongepelde vermengd) blijft op de wan achter. Deze rijst wordt nu voor de tweede maal gestampt (*sròh* of *seuneuròh*, G: *mĕndjoelö*, Alas: *mpoeh doea kali*) en daarna nog eens gewand. Men krijgt alsdan op de wan afscheiding van drieerlei rijst:

1° de gabah d. i. de rijst (*seungò*, G: *lĕmbatah* of *blatah*, Alas: *bĕtah*) die bij het stampen niet ontbolsterd werd en zich op het breede gedeelte van de wan verzamelt.

2° de ontbolsterde rijst (*breuëh*, G: *òròs*, Alas: *bras*) op het midden van de wan. De *breuëh* onderscheidt men weer in *oeram breuëh* = geheel gave korrels en *oedjöng breuëh* = gebroken korrels.

3° de mĕnir d. i. de rijst (*leungkoeët*, G: *kloemit*, Alas: *bĕning*) die bij het stampen fijngestooten werd. De *leungkoeët* is niet, de *oedjŏng breuëh* is wèl eetbaar.

De zemelen dienen als veevoeder of worden tot bemesting op het rijstveld of in de tuinen gebracht. Ook de *leungkoeët* wordt meestal gebruikt tot kippen- of eendenvoer. De *seungò* wordt soms andermaal gestampt en gewand, doch wordt als regel ook aan het pluimvee gegeven. Men berekent dat 1 *naléh padé* ongeveer 1 *blahkaj* (d. i. dus $^1/_{128}$) *seungò* levert.

De gepelde rijst wordt in Atjèh en het Gajŏland in zakken of blikken, in Alas in cylindervormige bakken (*kĕpoe*ᵖ) van boomschors in huis bewaard. Zelden heeft men hiervan eene groote hoeveelheid in voorraad, alleen wanneer de regenmoeson het drogen van de padi niet toelaat, wordt voor grootere reserves gezorgd.

Rijstpelmolens zijn in Atjèh onbekend. Wel heeft het Bestuur in 1915 met het oog op den afzet van rijst aan de Europeesche ondernemingen in Koeala Simpang het oprichten van zulke pelmolens voorbereid, maar de met de Chineesche handelaren daarover gehouden conferenties leidden tot niets. Toen heeft men er over gedacht, deze wijze van pellen door de landschappen zelf te doen verrichten, maar ook hiervan is niets gekomen. Berekeningen toonden aan, dat de aldus geproduceerde rijst minstens even duur zou worden als de Rangoon-rijst, terwijl betwijfeld werd of de kwaliteit dezelfde zou zijn. (Vgl. Deli Ct. 1 Aug. 1916, N°. 177).

Rijstsoorten.

Het aantal rijstsoorten is in Atjèh zeer groot, het is echter ondoenlijk zich daarvan een juiste voorstelling te vormen, daar de namen niet standvastig zijn en men dezelfde rijstsoort vaak in verschillende gampŏng's met onderscheiden namen vindt aangeduid. De volgende namen werden in Groot-Atjèh genoteerd:

a. Laatrijpe rijstsoorten (*padé rajeu*ᵖ). Deze hebben ongeveer 6—12 maanden noodig om te rijpen, en daar ze overvloedig water kunnen verdragen, plant men ze gaarne in moerassen. *Padé keudah—P. keudah gloempang—P. keudah manèh—P. poetéh rajeu*ᵖ*—P. reunti*ᵖ *paja—P. radén—P. lansajé—P. poetròë banan—P. bòh sòmbòh—P. peunjaman.*

b. Vroegrijpe rijstsoorten (*padé tjoet*). Deze rijpen na ongeveer 3 maanden. *P. aka—P. poetéh tjoet—P. seudoeët.*

c. Kleefrijstsoorten (*leukat*). Deze rijpen eveneens na ± 3 maanden. *Leukat adang—L. djeuët—L. brīng—L. oendë—L. dadéh —L. lidah keubeuë—L. boengòng seulimèng—L. bīn—L. koemoenjan.* De Atjèher is gewoon verschillende soorten (vroege en laatrijpe) rijst op zijn veld te planten, wegens den onzekeren regenval. Nam hij alleen één en dezelfde

laatrijpe rijstsoort en zou er watergebrek komen op het oogenblik, dat de rijstbibit moet worden overgeplant, dan zou er van de plantjes niets terecht komen, daar voor het uitplanten der zaailingen, zooals we zagen, regen een noodzakelijk vereischte is. Men zaait dus op zijn kweekbed op verschillende tijdstippen vroeg- en laatrijpende rijstsoorten uit en kiest die tijdstippen zoodanig, dat het oogenblik van rijp worden dier soorten samenvalt, zoodat het oogsten gelijktijdig kan plaats vinden, zonder de kans te loopen, dat bij het uitblijven der regens niet tot uitplanten zou kunnen worden overgegaan. Gajōsche namen van gewone- en kleefrijstsoorten kan men vinden in het werk van Prof. Snouck Hurgronje over het Gajōland (blz. 348).

In het Alasland werden mij de volgende namen opgegeven: *Pagé sigandoem—P. siradjö—P. si tandang—P. si moedi*ᵉ*—P. si sawah—P. si rĕmpas—P. si boeloen—P. si toelan—P. djaroem mas* en *P. si Singkil.* En van de kleefrijstsoorten (*poeköt*): *Poeköt sĕngkawi—P. ajĕr masin—P. sĕgala—P. si nangkö—P. kĕmindjin* en *P. si djantoeng.*

Onderling hulpbetoon.

Het oogsten geschiedt — evenals de eerste grondbewerking — òf door den eigenaar van het rijstveld zelf (*kòh keudròë*), òf bij uitbesteding tegen loon (*kóh peu*ᵉ *oepah*), òf in deelbouw (*mawaïh*) òf met hulp van anderen uit vrije verkiezing (*toempōh* of *toelōng* of *bantoe*, G: *tĕmpoeh* of *bantoe*, en helpen vele personen te gelijk dan noemt men dit *meuseuraja*, G: *djamoe dĕlé*, Alas: *nĕrajō*) òf met behulp van anderen met beding van wederkeerigheid (*toelōng-moelōng* of *meugantòë* of *meu*ᵉ *oeròë*, G: *panggō lō*, Alas: *plōngari*). Het loon voor het oogsten bedraagt in Groot-Atjèh *f* 2—*f* 4 per *jō*ᵉ, voor het ploegen *f* 6—*f* 8 per *jō*ᵉ, voor het dorschen ± *f* 0,50—*f* 0,60 per *goentja* (= 10 *nalĕh* = 160 *arè*). Van het loon wordt altijd een voorschot (*tjaram* of *tjinggram*, G: *tjaram*) vooruitbetaald. Geschiedt de bewerking van het veld in deelbouw (*mawaïh*, G: *mawah*, Alas: *blah doeö* of *boeloeëng doeö*), dan verbindt de deelbouwer zich, het veld van den deelbouwgever voor onbepaalden tijd te bewerken tegen de helft van den oogst. De laatste verschaft het zaad en neemt de helft der uitgaven van het dorschen voor zijn rekening. De overige uitgaven (huur v. e. buffel, van landbouwgereedschappen, enz.) komen ten laste van den deelbouwer. Soms wordt ook een verdeeling in andere reden bedongen bijv. *bagi lhèë* (of *weuë*ᵉ *lhèë*), *bagi peuët*, G: *bagi toeloe*, Alas: *blah tĕloe* enz., al naarmate door den bewerker meer of minder van de aan den veldarbeid verbonden lasten gedragen worden. In streken, waar nog veel grond beschikbaar is en de bevolkingsdichtheid gering is, is het aandeel van den deelbouwgever gewoonlijk gering, tenzij speciaal bedongen

wordt, dat hij voor de werktuigen zorgt of andere benoodigdheden voor zijn rekening neemt. Zoo komt in Groot-Atjèh, waar men veel niet bewerkte sawah's (*pòh ròh*) vindt (o. a. op de Blang Bintang in de *sagi* der XXVI Moekims) bijv. het *bagi peuët* het meest voor, waarbij de deelbouwgever slechts één deel en de deelbouwer drie deelen van den oogst ontvangt. Zelfs worden z. g. *pòh ròh* wel voor 3 jaren achtereen in bewerking gegeven. zonder dat daar eenige contraprestatie tegenover staat. Men noemt dit *padjōh asòë*. Geschiedt de sawahbewerking met behulp van anderen (*djamèë*, G: *djamoe* = lett: gasten) dan worden dezen op rijst, suikerriet en andere versnaperingen onthaald. Het uitnoodigen dier helpers heet *meuhōj* of *meu² oeròh* of *tawō²* (G: *nanggo*, Alas: *bagah*).

Bouwoppervlakte.

Slechts een klein gedeelte van Atjèh en Onderhoorigheden is met het oog op de terreingesteldheid van het gewest bewoond en bewoonbaar. De door de bevolking in cultuur gebrachte gronden beslaan dan ook, naar verhouding van het geheel, slechts eene geringe oppervlakte. Het best kan dit blijken uit eene beschouwing van de drie gebieden, waarin men het land met betrekking tot zijn bodemrelief kan verdeelen. Die gebieden zijn:

a. Het binnenland van Centraal-Atjèh, bestaande uit een meest met oerbosch bedekt bergland, hier en daar onderbroken door valleien. Van dit binnenland zijn alleen die valleien — welke in het algemeen slechts eene geringe uitgestrektheid beslaan — bewoond en ontgonnen of voorheen ontgonnen geweest.

b. Het heuvelland, dat het binnenlandsche bergland omzoomt en wel langs de Oostkust van Atjèh onafgebroken, langs de Noordkust met kleine onderbrekingen (tusschen de rivieren Kr. Samalanga en Kr. Meureudoe) en langs de Westkust alleen in Meulabōh en Singkel. Dit heuvelland is over het algemeen niet bewoond en dus ook niet bebouwd, en wordt alleen nog soms gebruikt tot weideterrein in de buurt der gampōngs. Waar het met oerbosch bedekt is, levert het bruikbare ladanggronden, en ter Oostkust (Tĕmiang, Langsa) worden deze gronden gebruikt voor Europeesche cultures.

c. De smalle kustvlakte, welke zich tegen het heuvelland aanleunt. Deze geheel uit zandige en kleiachtige aanslibbingen bestaande kuststrook is het eigenlijke bewoonde en bebouwde Atjèhland. Met uitzondering van de dicht bevolkte vlakte van Pidië treft men hier echter nog vele niet ontgonnen, maar toch bruikbare bouwterreinen aan. Aan de landzijde is deze kustvlakte uitnemend voor den rijstbouw geschikt. Ze wordt bijna door geen enkele bodemverheffing onderbroken, is in het Noorden ± 3

K. M., langs de Oostkust ± 6 K. M. breed en neemt Zuidwaarts naar Deli in breedte toe. Alleen bij de delta's van de Tĕmiang-, Djambō Ajé- en Peusangan-rivieren en bij de Atjèh- en Pidiëvalleien buigt de kuststrook zich sterk landwaarts in en bereikt daar ongeveer het vijfvoudige der aangegeven breedte. Op de Westkust ontbreekt de kustvlakte grootendeels; alleen in de laaglanden van Meulabōh en Singkel bereikt ze een vrij aanzienlijke breedte, maar door de uitgestrekte moerassen, die men hier aantreft, is dit terrein voor ontginning toch weinig geschikt.

Is hiermede in hoofdlijnen aangeduid, waar we de nederzettingen der bevolking en haar bouwvelden hebben te zoeken, thans zullen we het bouwoppervlak door eene afdeelingsgewijze beschouwing wat nader trachten te preciseeren.

a. Groot-Atjèh. De rijst wordt hier bijna uitsluitend geteeld op van regen afhankelijke velden, en wel in de geheele Atjèh vallei (geoccupeerd sawah-oppervlak ± 20 000 H. A.), in de VII Moekim Pidië, in de vlakte van Lhō^e Nga en in de stroomgebieden der Leupoeĕng- en Lhòng-rivieren. De afdeeling voorziet over het algemeen in de eigen rijstbehoefte, maar de oogsten zijn in verband met den nog onvoldoenden irrigatietoestand en den ongeregelden regenval zeer wisselvallig.

b. Noordkust van Atjèh. De geheele bevloeide vallei van Pidië, welke reeds van ouds als de rijstschuur van Atjèh wordt beschouwd, wordt geschat ruim 16 000 H. A. te beslaan. In de onderafdeeling Meureudoe geschiedt de rijstcultuur zoowel op bevloeide als op onbevloeide velden tot eene gezamenlijke oppervlakte van ± 3000 H. A. Bevloeid zijn daar bijvoorbeeld alle sawah's in het gelijknamige landschap Meureudoe. Ook in de Oostelijk daarvan gelegen onderafdeeling Bireuĕn vindt men geirrigeerde en niet geirrigeerde velden, de eerste in eigenlijk Samalanga, II Moekim Toenòng en rondom Keudè Peudada, de laatste ten Oosten daarvan tot aan de Peusangandelta. Het landschap Gloempang II (het z. g. Peusangan-deltaland) levert steeds goede rijstoogsten op. De onderafdeeling Lhō^e Seumawè heeft zoo goed als alleen van regen afhankelijke rijstvelden, waarvan de productie dus zeer wisselvallig is. Ook in de aangrenzende onderafdeeling Lhō Soekōn is ongeveer $^9/_{10}$ van de thans aanwezige sawahterreinen van den regen afhankelijk; men vindt deze voornamelijk tusschen de Kr. Pasè en de Kr. Keureutòë.

Het in deze onderafdeeling door drainage en irrigatie nog voor den rijstbouw geschikt te maken oppervlak wordt door den in dit gewest bescheiden landbouwadviseur geschat op ± 30 000 H. A. In de onderafdeeling Takéngōn vindt men slechts velden, die door levend water worden geirrigeerd, en wel voornamelijk in de vlakte ten Westen van het Tawar-meer en in de Pĕgasing-vallei.

Kan men voor de onderafdeelingen Lhō Soekōn, Lhō^ Seumawè en Takéngōn constateeren, dat alle geoogste rijst ook plaatselijk wordt geconsumeerd, in de onderafdeelingen Sigli, Meureudoe en Bireuën is de productie als regel grooter dan de consumptie. Waar de vlakten ruim voldoende zijn voor de cultuur van het hoofdvoedsel — zooals in de drie laatstgenoemde onderafdeelingen — wordt de ladangbouw zoo goed als niet aangetroffen, in de minder bevoorrechte streken — zooals bijv. Lhō^ Seumawè — wèl.

c. Oostkust van Atjèh. Deze is meer peper- dan rijstland. Uitgestrekte gebieden wachten nog op ontginning. De velden zijn hier meest van den regenval afhankelijk. Peureula^ heeft naar schatting van den landbouwadviseur een sawahgebied in cultuur van ± 6000 H. A. en een even groot areaal geschikt — maar nog niet ontgonnen — voor den rijstbouw. De ladangbouw neemt in deze afdeeling eene belangrijke plaats in, in het Tĕmiangsche wordt de rijstbouw zelfs bijna uitsluitend op ladang's uitgeoefend. De opbrengst van de oogst is in deze afdeeling dan ook niet voldoende. Vooral ten behoeve der cultuurondernemingen aldaar is invoer van rijst noodig. Deze bedroeg in de jaren 1914, 1915 en 1916 respectievelijk 4 277 700, 3 503 368 en 5 918 500 K. G. Alleen de onderafdeeling Blang Kĕdjĕrèn levert in gunstige jaren een oogst op, die de plaatselijke consumptie overtreft. De onderafdeeling Lokop levert ongeveer slechts $^3/_4$ van het eigen verbruik op.

d. Alasland. Men treft hier uitsluitend met levend water bevloeide velden aan. De oogst is in het algemeen zóó overvloedig, dat uitvoer naar Singkel en de Karohoogvlakte plaats vindt.

e. Westkust van Atjèh. Op het groote eiland Simaloer zijn de rijstvelden nagenoeg alle van regen afhankelijk, hoewel vrij groote complexen met weinig arbeid bevloeid zouden kunnen worden. De rijstinvoer is hier niet onbelangrijk (in 1915 bijv. 1 394 285 K. G.) en strekt deels ten behoeve der houtaankaponderneming in Sinabang, deels ter aanvulling van den door de inheemsche bevolking zelf geproduceerden, maar voor haar onvoldoenden voorraad. In de onderafdeeling Singkel vindt men in het Beneden-Singkelsche wel eenige rijstvelden, maar daar men in dit lage terrein veel van overstroomingen te lijden heeft, kan hier toch van eene geregelde cultuur geen sprake zijn. De Simpang-Kanan-streek verkeert in dit opzicht in veel beter conditie: men treft hier op enkele plaatsen ruime sawah-complexen aan. Aan de Simpang Kiri is dit weer niet het geval. De uitgebreidste velden komen voor in het landschap Troemon, dat grootendeels in eigen rijstbehoefte kan voorzien. De ladangrijstbouw komt in deze onderafdeeling veel voor. De rijstproductie is in het algemeen niet voldoende, zoodat rijstimport geregeld plaats heeft. De onder-

afdeeling Tapa' Toean is door de gesteldheid van den bodem (smalle kuststrook en gebrekkige bevloeiingsmiddelen) niet overal voor den rijstbouw geschikt. Labōh Hadji staat als rijstland bovenaan, dan volgt Meuké' en Manggéng. Kloeët heeft dikwijls gebrek. Een groot deel der in de benoorden Tapa' Toean gelegen velden zijn van waterleidingen voorzien. Tapa' Toean zelf is voor sawah-aanleg ongeschikt.

In de onderafdeeling Meulabōh wordt in de bovenstreken de rijstbouw veel op ladangs uitgeoefend, terwijl men in de benedenstreken veel moeras-sawah's aantreft. Het gedeelte van de Seunagan-vlakte op den linkeroever van de Kr. Seunagan bovenstrooms van de Kr. Rama' an is een geheel geïrrigeerd sawahcomplex met goeden kleigrond, dien men ook aantreft in Boven Tadoe en Boven Tripa. Ook in de onderafdeeling Tjalang wordt in de meeste landschappen de rijst op ladang's en in moerassen verbouwd. Alleen de Dajasche landschappen maken een gunstige uitzondering. Van oudsher is Daja de groote voorraadschuur van rijst geweest voor een groot deel van de overige onderafdeelingen der Westkust. De sawah's op de Blang Beutōng in het landschap Koeala Daja behooren tot de mooiste, maar ook hier zijn deze akkers uitsluitend van regen afhankelijk. Kunstmatige bevloeiing vindt men alleen in het landschap Panté Tjeureumèn.

Een overzicht van de rijstopbrengst in het gewest is wegens gemis van gegevens niet te leveren. In het algemeen kan men zeggen, dat zij voldoende is voor de behoefte der Inlandsche bevolking. Wèl komt het voor, dat bij misoogst in een of andere streek gebrek aan rijst ontstaat, maar dan kan uit naburige plaatsen het tekort toch als regel worden aangevuld. Alleen moet een uitzondering worden gemaakt voor Singkel en Simaloer, waar de bevolking doorloopend minder produceert dan ze noodig heeft. Dat Atjèh jaarlijks toch nog ongeveer 200 000 pikoel rijst invoert [1]), vindt daarin zijn verklaring, dat de Atjèh-rijst bij de niet inheemsche bevolking niet gewild is. Zoo wordt te Langsa veel rijst ingevoerd ten behoeve der cultuurondernemingen, te Sinabang van de houtaankapondernemingen en te Sabang van het Zeehaven- en kolenstation aldaar. Voor de militairen in het gewest zijn jaarlijks ± 14 000 pikoel buitenlandsche rijst noodig. De rijstimport (speciaal Rangoon-rijst) heeft voornamelijk plaats door de Atjèhsche Handelmaatschappij en een paar Europeesche firma's. Ook zijn er nog enkele Chineezen die rijst uit de Straits be-

1) Juiste cijfers omtrent den rijstimport zijn niet te geven. Een opgave van den rijstinvoer uit het buitenland kan men vinden op blz. 136 van het nieuw verschenen werk van het Encyclopaedisch Bureau over Atjèh en Onderhoorigheden. Daar in de aldaar geproduceerde cijfers dus niet is inbegrepen wat er van binnen Ned.-Indië is ingevoerd, geven zij geen beeld van den werkelijken import.

trekken. De invoer van Siam-rijst is van veel minder belang, terwijl uit Saigon rijstinvoer haast niet plaats heeft. Singkel en Sinabang krijgen behalve de Rangoon-rijst van de Atjèhsche Handelmaatschappij nog rijst van Chineezen uit Padang.

In enkele streken — zooals in de goed bevloeide vlakten van Pidië en Samalanga — vindt men een vrij belangrijke overproductie, en vandaar heeft min of meer belangrijke uitvoer plaats o. a. naar Sumatra's Oostkust, waar men nog grootendeels afhankelijk is van buitenlandsche rijst. Zelfs is de vraag geopperd of door verbetering van irrigatie de rijstopbrengst in Atjèh en Onderhoorigheden niet zoover zou kunnen worden opgevoerd, dat dit gewest de rijstschuur wordt van Sumatra's Oostkust. Naar aanleiding van dit „rijstvraagstuk" verschenen verleden jaar in de Deli Courant (N°. 162, 167, 171, 172, 183 en 184) een reeks van artikelen aan dit onderwerp gewijd van de heeren Ackerstaff, Van Tubergen en Heyl. De conclusie, waartoe de beide laatste ambtenaren kwamen, komt hierop neer, dat Atjèh onmogelijk geheel in de rijstbehoefte van Deli zal kunnen voorzien, maar dat zulks wel ten deele zal kunnen geschieden. De landbouwadviseur J. H. Heyl becijfert, dat van de benoodigde 1,6 millioen pikoel rijst bijna de helft voor rekening van Atjèh zou kunnen komen. Hiertoe zouden slechts in aanmerking komen de Noord- en Oostkust van Atjèh, meer speciaal Groot-Atjèh, Pidië, Meureudoe, Samalanga, Lhō^ Soekōn en Peureula^. Buiten beschouwing hierbij blijven:

a. De Westkust, als producent uitsluitend voor eigen behoefte.

b. Het Peusangan-gebied, wegens de nog niet te bepalen resultaten van de normaliseering van de Peusangan-rivier.

c. De binnenlandsche valleien (vooral die van Tripa en Alas) wegens de transportbezwaren.

Tot toelichting van het bovenbedoelde rijstvraagstuk volgt hierachter een tabel, ontleend aan de door den Landbouwadviseur gemaakte berekeningen, waarbij de uit Atjèh mogelijk geachte uitvoer naar Deli wordt geschat op 786 300 pikoel.

	Geoccupeerd sawah-oppervlak.	Gemiddelde rijstopbrengst per H. A.	Totale productie in pikoels.	Zielental.	Door de bevolking geconsumeerd [1]).	Voor uitvoer beschikbaar.
Groot-Atjèh .	20 000 H.A.	8 pic.	160 000 [2])	50 000	162 500	—
Pidië.	16 000	36 pic.	576 000	140 000	455 000	121 000
Meureudoe. .	3 000	30 pic.	90 000	14 000	45 500	44 000
Samalanga [3]).	—	—	—	—	—	45 000
Lhōᵉ Soekōn.	39 160	24 pic.	720 000	50 000	162 500	557 500
Pemeulaᵉ . .	6 000	—	76 800	18 000	58 500	18 300
Totaal. . .	84 160 H. A.	—	1 622 800	272 000	884 000	786 300

1) Naar den maatstaf dat 1 H. A. kan worden bewerkt door één gezin, bestaande uit 4 personen, die voor eigen voeding per jaar noodig hebben 13 pikoel rijst.

2) Deze productie zou tot het dubbele kunnen worden opgevoerd.

3) Approximatief.